

Anmeldelser

Thomas Riis: Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332. Odense University Studies in History and Social Sciences 46, Odense University Press 1977. 397 s. 90 kr. + moms.

Den foreliggende bog spænder over et meget langt tidsrum, nærvædet 250 år.¹ Den samler sig om noget af det afgørende, de politiske institutioner i landet, dels betragtet strukturelt som langtidspænomener, dels også vurderet funktionelt som korttidspænomener i dynamisk-politiske sammenhænge.²

Bogen falder i fem dele. Den første del behandler fem særlige kildeproblemer, som er placeret her i stedet for at være anbragt som tillæg til sidst. Placeringen er motiveret med, at de pågældende kilder og kildegrupper måtte bearbejdes kritisk, før de kunne benyttes fuldt ud. Denne disposition kan kritiseres. En kort, instruktiv optakt giver et overblik over de vigtigste forgængere fra J. E. Larsen til Aksel E. Christensen og skitserer forf.s egen plan (Introduction). Så følger 50 sider om de fem særproblemer, netop som læseren har indstillet sig på mere vidtrækkende tankegange. Det første kapitel af de fem angår ganske vist Saxo (I), men kun boginddelingen i hans værk. Det er et spørgsmål, Inge Skovgaard-Petersen har aktualiseret for forskningen. Det søges begrundet, at boginddelingen er sen, og at dele af den stammer fra udgaven af 1514. Den her konstaterede boginddeling får betydning ved sidestillingen mellem Danmarks oldtid og Saxos nutid i typologisk henseende (2:II § 4). Tråden tages dog først op hundrede sider længere fremme.

Kap. II-V angår de mest problemfyldte (udkast til) love og forordninger i århundredet fra ca. 1180 til 1282.³ Det er i sandhed en krævende opgave, dr. Riis har stillet sig, men han når klart nok tre-fire fine resultater inden for de i alt seks problemkredse.

Kap. II går ind på overleveringen af vederloven. Det bringer en skarpsindig analyse af de tre tekster: Saxo, Sven Aggesen og den danske ordlyd af vederloven. Afgørelsen træffes til fordel for Sven Aggesen, der er ældst, mens den danske oversættelse og Saxo skydes til side. Kun ved et større hul i Svens tekst kan Saxo lægges til grund. Resultaterne i dette kapitel kan jeg fuldt ud tiltræde.

Ved kap. III skilles vore veje. Forf. har taget stilling til en af de vanskeligst datérbare tekster i dansk middelalderhistorie, hvis indledningsord lyder *Si quis impetitus*. Det er (udkastet til) den udaterede lov om majestætsforbrydelse, der behandles i del 1, kap. III. Den omdateres til: efterår 1139-forår 1140. - Retshistorikeren Ludvig Holberg daterede

¹ Anmeldelsen gengiver i omarbejdet form den officielle førsteopposition ved Odense Universitet den 16. september 1977.

² Problemerne omkring brugen af begreberne 'struktur' og 'funktion' blev indgående diskuteret i oppositionen fra universitetslektor, fil. dr. Tore Nyberg. Hans indlæg er trykt under titlen: Middelalderens politiske institutioner. Historie, Ny r. XII, 3-4. Århus 1978, s. 375-88.

³ Det er i Erik Kromans udgave, Den danske Rigslovgivning indtil 1400. København 1971, s. 1-61.

teksten til 1263.⁴ Denne tidsfæstelse vandt i sin tid en vis genklang (forf., s. 48), sikkert ikke uden sammenhæng med Holbergs indgående fremstilling og hans fine udredning af den romerretlige baggrund for ordlyden. Dateringen til 1263 er imidlertid kun tiltrådt med et 'måske' af Aksel E. Christensen.⁵ I hans afskedsforelæsninger dateres teksten til 'omkr. 1260'.⁶ Ole Fenger har ligeledes fraveget Holbergs datering og sætter den til 1252–59. Men atter en gang lyder det forsigtige 'måske'.⁷ Tvivlen er Fengers egen, men med hensyn til tidsrammen er dateringen den fra gammel tid benyttede. En sen kopi af teksten har en overskrift, der henfører den til kong Kristoffer. Denne tidsfæstelse har været kendt i over 200 år, uden at den har fundet virkelig tilslutning. Poul Johs. Jørgensen siger, at 'der næppe heller er noget til Hinder for at henføre den til Kristoffers Tid'.⁸ Ole Fenger mener, at om tekstens alder kan der diskuteres.⁹ Stig Iuul er tydeligere: *tekstens 'alder henstår i virkeligheden ganske i det uvisse'*.¹⁰ Det er således velmotiveret, at vor forf. forsøger en ny datering.

En af tekstens vigtigste sætninger siger: *Preterea domini episcopi, dux, regina et liberi regis et collaterales ipsius membra regis esse dinoscuntur* ('Fremdeles vides de herrer bisper, hertugen, dronningen og kongebørn – eller kongens børn – og hans rådgivere at være lemmer af kongen'). Mens Holberg rettede opmærksomheden mod ordet *dux*, vil jeg sætte *episcopi* i centrum. Et angreb på kirkens højeste ledere sidestilles med en attack på kongen selv. En sådan retsbeskyttelse kunne være tiltrængt efter de mange drab i 1130'erne, hvor fire bisper satte livet til.¹¹ Teksten kunne være et verdsligt dansk modstykke til den forstærkede beskyttelse af kirkelig art, som blev gejstlige, herunder bisper, til del i Europa fra april 1139, d.v.s. fra det 2det verdenskirkemøde i Lateranet. Indslag derfra blev mærkbare i Danmark allerede i august 1139.¹² Dateringen til 1139–40 kan også passe med forekomsten af majestætsforbrydelses-begrebet på samme tid, som forf. har påvist.

Teksten indeholder imidlertid andre momenter, som må tages i betragtning. Sysselinddelingen spiller en fremtrædende rolle. Det forudsættes, at den sigtede bor i et syssel. To mænd fra hans syssel skal udmelde femten mand af vederlaget som nævn i sagen. Fyn skal regnes for to sysler, Sjælland for tre, Lolland og Falster for hvert et. Forf. ser bag dette en særlig politisk situation, hvor Skåneland var midlertidigt uafhængigt under en modkonge el. lign., enten det nu var 1180–83 eller 1139–41. Han bestemmer sig for denne sidste mulighed. – Herimod kan dog siges, at f. eks. en pave ikke stiller sig i forhold til en modpave ved formelt at indskrænke sit retsområde og derved så at sige anerkende ham. En konge relaterer sig heller ikke til en modkonge ved i formel henseende at afstå fra dele af sit rets- eller rådighedsområde til fordel for rivalen. Han negligerer

⁴ Ludvig Holberg, Dansk Rigslovgivning. Kbh. 1889, s. 148.

⁵ Aksel E. Christensen, Kongemagt og Aristokrati. Kbh. 1945/1968, s. 86.

⁶ Samme, Ret og magt i dansk middelalder. Kbh. 1978, s. 47 note 16.

⁷ Ole Fenger, Fejde og Mandebod. Kbh. 1971, s. 438–39; samme, Romerret i Norden. Kbh. 1977, s. 80.

⁸ Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie. Kbh. 1940, s. 74.

⁹ Fenger, Fejde og Mandebod, s. 439.

¹⁰ Stig Iuul i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XI. Kbh. 1966, spalte 246 (artikel Majestætsforbrytelse).

¹¹ Niels Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave. Kbh. 1971, s. 76 og 84.

¹² Sst., s. 88.

¹³ Johs. C. H. R. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog. Kbh. 1874, s. 458–61; Tage E. Christiansen, Isti tres fratres. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen (herefter MS.). Kbh. 1966, s. 100 og 107.

ham simpelthen. – Broderlisten i Kong Valdemars Jordebog har næsten den samme geografiske indskrænkning. Her findes kun Jylland, hvor syslerne er opregnet, samt Fyn og Sjælland. Begge disse sidste er blot anført som landskaber. Listen tidsfæstes gerne til 1190'erne eller årtierne deromkring.¹³ Men ingen har endnu draget afgørende slutninger af den geografiske ufuldstændighed m.h.t. dateringen af listen. På tilsvarende måde bør det heller ikke være det helt afgørende moment ved tidsfæstelsen af den her omtalte, udaterede tekst, at den har overvægt for sysselinddelingen og dermed for Jylland.

Efter at to sysselbeboere har udmeldt de femten mand af vederlaget, kan den sigtede udskyde tre af dem. Er der uenighed, og stemmerne står lige, skal der udmeldes tre til. Flertallet af disse femten får derefter overhånd i afgørelsen. Dette princip med flertalsafgørelse i nævn genfindes i verdslig ret i jernbyrdsforordningen fra 1216 eller et af årene derefter, sidst udgivet i Dipl. Danicum 1. r. 5. Kbh. 1957, nr. 96. Dog er systemet dér videreudviklet til enogtyve mulige deltagere (12 plus 6 plus 3).

Forinden findes nævn til afgørelse i retssager i de to kirkekontrakter. Den sjællandske er fra 1171, den skånske fra 1171–74.¹⁴ Men nævnenes beslutning skal her være enstemmig. – Jernbyrdsforordningen er som bekendt kirkeligt inspireret, og inden for det kirkelige retsområde findes flertalsafgørelse fra Alexander 3.s tid, 1159–81. Det var på det 3die verdenskirke-møde i Lateranet i marts 1179, at det fastsloges, at en kandidat skulle have $\frac{2}{3}$ af kardinalernes stemmer for at blive pave.¹⁵ På dette kirke-møde var bispem af Børglum til stede.¹⁶ Om dets virkninger ud over Europa er det sagt *Roma locuta!* ('Rom har talt!'). Her må man erindre den næsten øjeblikkelige eftervirkning i Danmark af verdenskirke-mødet i 1139.¹⁷

Efter Ludvig Holberg og Thomas Riis er en datering af teksten til efter 1282 nærmest utænkelig (Riis, s. 49 og 51). Det er altså hundredåret 1179–1282, der må danne ramme for tidsfæstelsen. Riis har med rette afvist dateringen til 1263, der ikke længere synes at have tilslutning blandt forskerne. Også en tidsfæstelse til 1252–59 synes både ham og mig umulig. Det vil dog være rimeligt at ofre lidt plads på at udvikle dette, da et sent håndskrift af teksten henfører den hertil.

Ved sin tronbestigelse i juli 1252 skød Kristoffer 1., som alle ved, Abels sønner til side. Det er påny betonet af Kai Hørby i hans disputats.¹⁸ Fra da af kan Kristoffer ikke have stået på nogen god fod med Abelslægtens støtter. Hertil hørte bisperne af Slesvig og Odense. Fra december 1252 eller foråret 1253 kom han tillige i konflikt med bispem af Roskilde, Jakob Erlandsen, da udvalgt til ærkebisp, med hvem han også i 1253 havde et sammenstød apropos adgangen til København. I marts 1256 klages der på rigskirke-mødet i Vejle over trusler og fornærmelser fra 'tyranter'. De fremføres mod bisperne – i kongens nærværelse. Overmodet hos tyrannerne når uanede højder, da 'verdensgejstligheden helt og holdent synes at undvære magtens forsvar'. Derfor fældes der domme ved tilfangetagelse af bisper, som det siges direkte og indirekte: mod kongen – kongen – kongen – kongen.¹⁹

¹³ Skyum-Nielsen, anf. arb., s. 188–89.

¹⁴ Ferdinand Elsener, Zur Geschichte des Majoritätsprinzips. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung XLII. Weimar 1956, s. 87. Inden for klostergejstligheden findes princippet om flertalsafgørelse tidligere anvendt.

¹⁵ Diplomatarium Danicum 1. r. 3,1 (herefter DD.). Kbh. 1976, nr. 86.

¹⁶ Også verdenskirke-mødet i november 1215 fik virkninger i Danmark i 1216 eller et af årene derefter DD. 1. r. 5 nr. 96.

¹⁷ Kai Hørby, Status regni Dacie. Studier i Kristofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252–1319. Kbh. 1977, s. 21–23.

¹⁸ DD. 2. r. 1 nr. 176.

Samtidig indledes der en til tider heftig debat mellem ærkebispens og kongen. Den varer i godt to år, til forsommeren 1258. Odensebispens nægter at krone kongens søn, vistnok i 1258. I februar 1259 lader kongen ærkebispens fængsle. Kirkekampen havde dermed nået sit højdepunkt. Peder af Roskilde og Regner af Odense undviger fra landet. Peder vender dog straks efter tilbage i følge med en kongefjendtlig hær. Sidst i maj 1259 dør så kong Kristoffer.

Hvordan har forskerne nu placeret vores tekst *Si quis impetitus* i denne sammenhæng? C. F. Wegener har inden for Kristoffer 1.s tid valgt årene 1252–55 (?), d.v.s. tiden før Vejledommen.²⁰ Tiden efter denne har forekommet ham mindre sandsynlig. I den allernyeste tid har en datering til 1256–59 imidlertid fundet en fortaler i Ole Fenger.²¹ 'Efter min mening', siger Fenger, 'kan man vanskeligt tænke sig et juridisk mere raffineret svar på Vejlekonstitutionens (d.v.s. Vejledommens) arsenal af kirkelige sanktioner (d.v.s. forråd af kirkelige straffe) end den lov, der her er tale om'. – Jeg kunne nu tænke mig et mere varieret svar end dødsstraf for forræderi mod og drab på en bisp. Ved et angreb på en bisp kom sagen ind i kirkelig retssfære. Men der mangler det samspil mellem verdslige og kirkelige straffe, som man finder andetsteds: fredløshed – band, kongelig hævn – kirkeligt anathema.

'Over for det klagemål, at gejstligheden d.v.s. bisperne ... helt synes at savne den verdslige magt, d.v.s. kongens værn, svares der med en kongelig beskyttelse lige så god som den beskyttelse, loven giver kongen selv, hans dronning og børn. Et genialt skaktræk, som måtte forventes at opveje ethvert nok så alvorligt klagemål. Den verdslige magt kan ikke tilbyde mere', hævder Fenger. – Jo! Den kan forhindre 'tyranter' i at træde op imod og forhåne bisperne. De var blevet groft truet på deres personer ved et møde i Slesvig i juli 1254. Et år efter så man den samme forestilling med trusler og skældsord, der føg om bisperne på et møde i Vordingborg. Kongen var begge gange personligt nærværende, og ved det sidste møde fremførte han 'de groveste trusler' mod Jakob. Der var rigtignok helt andre udveje, end den, Fenger finder så 'genial' (dødsstraf for forræderi mod og drab på en biskop). Jakob foreslår i 1257 følgende: at kongen tilbagekalder skriftlige foranstaltninger eller mundtlige ordrer til skade for Lundekirken og 'at I ligeledes sørger for, med kongelig fromhed at lægge en dæmper på råbet fra folket og Eders mænd mod kirkernes rettigheder ... og med et virksomt hjælpemiddel sørger for at betvinge angrebene på deres friheder'. – Jakob ønsker, at kongen værner kirkens gods, da attacker derpå medfører band efter Odensedommen af 1245. Der er *intet* om dødsensfarlige angreb på bispernes personer som i vor udaterede tekst.

Endvidere afspejles situationen nok en gang år 1257, altså på den tid, hvor Fenger finder, at teksten hører hjemme, af følgende ønske fra Jakob Erlandsen: 'Fremdeles lader han Eder påminde om, at I giver tilfredshed (*satisfaciat*) for de upassende og truende ord, der blev tillagt ham af Eder personlig og tilbagekalder dem ved Eders brev'. Det er altså bare undskyldninger, der er tale om. Det var sikkert politisk passende at anmode kongen om den slags.²² Jeg synes, at Fenger lader Jakob og Kristoffer flytte skakbrikker,

²⁰ Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv V. Kbh. 1871–75, s. 3 og 15.

²¹ I et utrykt indlæg: Et bidrag til dateringen af loven »Siquis impetitus« (s. 1–7), som jeg har Fengers tilladelse til at citere fra. Det er fremkommet efter et rundspørge til nogle retshistorikere og historikere. Jeg vil gerne takke dem alle, ikke mindst dem, der har taget sig tid til at svare eller reagere på min henvendelse. En særlig tak rettes til Ole Fenger.

²² Acta processus litium inter regem Danorum et archiepiscopum Lundensem (herefter Acta). Hauniae 1932, s. 23 linje 23–s. 24 linje 3 og s. 24 § 14. Jævnfør Skyum-Nielsen, Kirkekampen i Danmark 1241–1290, Jakob Erlandsen, Samtid og eftertid. Kbh. 1963/1971, s. 89–91.

som Fenger selv drømmer sig til det – på en anden måde, end kilderne forlanger og dikterer.

Til kildernes krav hører, at man kender tider, personer og lokaliteter. Råbet mod kirken og ærkebispemænd var stærkt i ærkestiftet.²³ Men teksten *Si quis impetitus* nævner ikke nogen del af Jakobs område. Der er planlagt sigtelser mod eventuelle forbrydere mod konge, dronning, bisper o.s.v. i Nørre- og Sønderjylland, på Fyn, Sjælland og Lolland-Falster. Hvorfor mangler Skåneland?? – Alene dette argument er nok til at fælde en datering til den tid, hvor Skånes forhold var højaktuelle.

Vi vender tilbage til muligheden for at nydatere teksten *Si quis impetitus*. Det anførte tidsrum 1179–1282 kan nu indskrænkes til 1179–1252. I årene 1250–52 var der ingen hertug, hvorfor disse år må udelukkes. Det samme gælder årene 1202–16, der ligeledes var uden *dux*. Derimod var Abel hertug i tiden 1241–50. Men at kong Erik 4. skulle have tilstået sin bror forhøjet retsbeskyttelse som 'lem af kongen' er usandsynligt, da han stredes og krigedes med ham i hele sin regeringstid. – Der var ingen dronning imellem 1221 og 1239, altså ingen dækning for tekstens *regina*. I hele tiden 1215–41 var der dobbeltkongedømme med to *reges*, hvorved disse tidsrum må udgå. Vi føres herved hen til tiden 1179–1202. Efter Valdemar 1.s død 1182 var der én konge i landet. Valdemar 2. tiltrådte som hertug senest i 1183. Og endelig døde kong Knuds dronning Gertrud i 1197.²⁴ Således indkredsede årene 1182–1197 som dem, hvor der var de ledende personer, som teksten kræver, *rex*, *dux* og *regina*, og kun én af hver.

Men de to sidste grupper mangler, først *liberi regis*. Hvis det betyder 'kongebørn', er der overhovedet intet problem, da Valdemar havde døtre. Med oversættelsen 'kongens børn' føres vi til at granske Knuds forhold. Han blev i 1177 gift med Gertrud, og de har vel som alle andre kongepar villet sikre sig en efterslægt, ikke mindst under hensyn til datidens korte levealder og usikre levevilkår. Der kan have været for os ukendte aborter eller barsler. 100 år senere ved vi mere, men alligevel langt fra nok. Hvor mange ufuldbårne spædbørn eller kortlevende børn fik dronning Ingeborg, der døde 1319: var det otte, var det fjorten?²⁵ Arnold af Lybæk lovpriser kong Knud for hans enestående kyskhed. Men fra et par ord om jordegods i en klosterkrønike ved vi, at han ikke var så enestående, idet han havde en samleverske, *concupina*.²⁶ Hvor tilfældig og spredt er ikke vor viden, når vi skal lege dyneløftere omkring 1300 eller endog tidligere.

Endelig *collaterales*. Ludvig Holberg og derefter Ole Fenger oversætter det ved 'slægtninge'. Men det kan også betyde 'fortrolige rådgivere'.²⁷ Måske er det vejledende, at abbed Vilhelm omkring 1193 taler om *principes regni ... qui lateri regis assistunt et regalibus præsunt negotiis*²⁸ – 'rigets fyrster ... som hjælper ved kongens side og forestår de kongelige anliggender'. At det i vor tekst drejer sig om politiske rådgivere, kan i hvert fald ikke udelukkes. Hvis vi nu bliver ved dateringen 1182–97, skal vi først se på, hvilke følger en sådan tidsfæstelse får for retshistoriske problemer. Først det ganske interessante, at vi i så fald har indvirkning fra alle de tre verdenskirkemøder 1139, 1179 og 1215 straks efter eller nogle år efter i Danmark.

Dernæst noget mere jordnært, afgørelse ved navn i retssager. Det findes første gang

²³ Acta, s. 8 linje 21–35 (1. 34 *insanis* = 'vanvittig'); s. 22 § 11 og s. 25 § 15 (1. 17 *insania* = 'vanvid').

²⁴ Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave, s. 216 og 212.

²⁵ Kristian Erslev i Dansk biografisk Leksikon XI. Kbh. 1937, s. 86.

²⁶ Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave, s. 212.

²⁷ J. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*. Leiden 1954–58, s. 198 (betydning 3: intimate counsellor).

²⁸ DD. 1. r. 3, s. 504 (2:23).

i dansk ret i kirkekontrakterne for Sjælland af 1171 og for Skåne af 1171-74. Dette retsmiddel har været velkendt allerede da. Afgørelsen skal være enstemmig. – Med en datering som ovenfor angivet bliver teksten *Si quis impetitus* den første i dansk lovgivning, der indfører flertalsafgørelse i nævnene. Teksten gælder for hirden, for vederlaget. Men lovreglerne om dette var i forvejen førende i retsudviklingen ved at benytte vidnebevis.²⁹ Tidsmæssigt passer tekstens ret enkle flertalsafgørelse fortrinligt ind på det foreslåede tidspunkt: mellem enstemmighed i 1171-74 og en videreudviklet flertalsafgørelse 1216 eller nogle år derefter.

Spørgsmålet er nu, om der i tiden 1182-97 var en politisk situation, der kan have fremkaldt det foreliggende udkast til lov om majestætsforbrydelse. I 1192 gjorde bispnen af Slesvig oprør. Han fik krigshjælp fra Norge og Sverige og fik igangsat et holstensk angreb over Ejderen. Så besejredes han. Bispens undergivne og slægtninge i Danmark blev ramt af hævn.³⁰ I denne situation var der brug for en lov om landsforræderi. Her mener jeg, at *Si quis impetitus* hører hjemme. Denne tekst taler ikke blot om den, der slutter sig til 'rigets åbenbare fjender eller angriber riget'. Den udvikler majestætsforbrydelse som angreb på kongens person samt på dronningen og hertugen. Hertug Valdemar var ledende i modangrebet på bispnen og hans tilhængere. Teksten fortsætter så med bisper, kongebørn og slægtninge eller kongelige rådgivere. Tre af bisperne var sigtet for medansvar.³¹ De kunne nok have brug for beskyttelse.

I 1192 påpegede paven i denne sag, at de danske bisper var *ecclesiastici corporis membra*, 'lemmer af kirkens legeme'.³² Omtrent samtidig erklærede abbed Vilhelm i kongens navn, at denne 'ikke uden fare (for sig selv) kunne modarbejde (bispens) medskyldiges og tilhængeres svigefulde rænker'.³³ Kongen siges at være i fare, hertugen og bisperne var helt eller delvis ansvarlige eller medansvarlige. Det passer med, at vor tekst omtaler dem som *membra regis*, 'lemmer af kongen' og beskyttet som han, specielt mod de nævnte medskyldige og tilhængere. *Membra regis* ser ud som et modstykke til *ecclesiastici corporis membra*. Er min datering rigtig, er teksten den danske styrelses garanti til de loyale, de nærmeste omkring kongen, bisper o.s.v.

Det kan også passe med denne datering, at tyngdepunktet for en udrensning (blandt Valdemar Knudsens tilhængere) skal ligge i Jylland og i det hele vest for Sundet, idet Skåneland er ladet ude af betragtning. – Jylland falder efter teksten i to retskredse: nord og syd for åen, d.v.s. Skodborg å, nu Kongeåen. Det er en meget let inddeling, der i sig selv viser *bagud* i tiden. – Hele teksten igennem er det kongen, der skal rejse sigtelsen, altså vel også i hertugdømmet, *synnan aa*. Hertug Valdemar havde taget sin navne til fange og berøvet ham hans gods.³⁴ Hertugen var part i sagen og klart inhabil.

Den stærke romerretlige påvirkning på teksten, som det er Holbergs fortjeneste at have påvist, kan let forklares ved en datering til denne tid. Ifølge Arnold af Lybæk, der døde 1213/14, var der blandt danskerne *bone legiste*, 'gode romerretskyndige'.³⁵ Som ny datering foreslås herefter 1192-97.

Hvis vi vender tilbage til dr. Riis' bog, behandler kap. I:IV den gruppe tekstudkast, der går under navnet »Den Abel-Kristofferske forordning«. Ny er dateringen af Kristoffers tekst til 1252-54. Det er vistnok en rigtig præcisering i forhold til tidligere. Den

²⁹ Ludvig Holberg, anf. arb., s. 44-45 og 149, jf. s. 63-68 og 79-80.

³⁰ Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave, s. 216 og 234-35.

³¹ DD. 1. r. 3 nr. 175.

³² DD. 1. r. 3 nr. 176.

³³ DD. 1. r. 3 s. 535 (2:44).

³⁴ DD. 1. r. 3 nr. 175-77.

³⁵ Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave, s. 271.

er støttet på den sidste paragraf 21 om kirkeindvielse. Både en ældre og en ny udgave – ved Erik Kroman³⁶ – udviser dette stykke af teksten, men uden bærende bevisgrunde. At paragraffen ikke gentages i en oversættelse 200 år efter, siger ikke meget. Det kan tværtimod hævdes, at netop betalingen til bisper ved forretelse af deres kirkelige gerninger rundt om i sognene, stod i brændpunktet i 1250'erne. § 21 tillægger bisperne tre forfaldsgrunde ved en aftale om en kirkeindvielse, sogneboerne derimod kun én. Dette gør paragraffen bispevenlig. Det ses også indirekte deraf, at der bagved ligger et tekststed fra den gamle kirkeret, det såkaldte *Decretum Gratiani* ('Gratians dekret').³⁷ Begge dele peger bort fra den ufredelige tid, som dr. Riis nævner som den anden, men mindre sandsynlige dateringsmulighed, 1257–59. – Hele gruppen af udkast har interesse ved at vise, hvilke politiske og juridiske spørgsmål, der var aktuelle i Danmark i 1250'erne.

Det sidste kapitel om kildeproblemer handler om lovudkastet af 9. oktober 1276. Her er det evident (i 1:V punkt a), at dr. Riis har fået ret i forhold til tidligere dateringer af afskriften – iøvrigt den eneste overlevering der kendes (den findes i et håndskrift med Jyske Lov, Cod. Holm. C 37). Sidst er afskriften af den kyndige palæograf Erik Kroman dateret til begyndelsen af 1300-tallet. Riis argumenterer for, at den er samtidig. – Gennem mine tidligere studier i skriverhænder indtil 1305 har jeg erhvervet mig en vis erfaring i vurderingen af denne tids skrivere. Det var for mig i og for sig ikke usandsynligt, at hånden efter sin skriftføring kunne være så nogenlunde samtidig (afskriften er fotografisk gengivet af forf. s. 62–63). Stor var imidlertid min overraskelse, da jeg måtte konstatere, at den var ført i pennen af skriveren *Thomas G.*³⁸ Han har muligvis været kancellist og kendes i forvejen fra ét diplom. Det er et dronningediplom fra den mægtige Margrete Sambiria, og det regulerer handelen i Reval by. Dette dronningediplom er udstedt i Nykøbing Falster, hvor Margrete havde fast sæde, og datoen er 1279 24. juli.³⁹ Således bliver teorien hos dr. Riis bekræftet, hvad angår samtidigheden.

Men jeg kan ikke se nogen sikker motivering for, at denne, den eneste bevarede tekstkilde skulle være originalen til lovudkastet, som forf. har formodet, omend med en vis forsigtighed (i 1:V punkt b). Ganske vist er de sidste ord i § 4 skrevet med afstand mellem bogstaverne, som det af og til findes i originalers udgangsort. Men bagefter er der, efter et indskud, en § 5, som nok må regnes til teksten – så usystematiske som love og lovudkast nu engang er i denne tid. Og *Thomas G.* har forinden afskrevet dommen fra rigskirkemødet i Odense 1245, nederst i forrige spalte. Så han har blot indført to afskrifter, dels af 1245- og dels af 1276-teksten. – Resultaterne er jo smukke nok, som dr. Riis har formuleret dem: for det første en factsættelse af skriveren som samtidig og for det andet en datering af lovhåndskriftet som det allerældste til Jyske Lov. Det er af interesse også for retshistorikere og filologer. Lovhåndskriftet må vel være skrevet henad 1280.

Sammenfattende kan det siges, at det er usædvanligt at se en forsker gå løs på så vanskelige kildeproblemer, som dr. Riis har gjort. Trods fejlslag i 1:V punkt b og i 1:III har løsningen på dette sidste sat en debat igang. Resultaterne er endvidere disse, at et

³⁶ Den danske Rigslovgivning indtil 1400, s. 50.

³⁷ Kristoffers tekst § 21: *Episcopus ... debet venire, nisi habeat tria forfold, scilicet preceptum regis uel archiepiscopi uel sit infirmus.* – Jf. *Decretum Gratiani* 1^a pars c. 13 D. 18: *ad sinodum (episcopi inuitati) postpositis omnibus excepta graui infirmitate corporis ac preceptione regia... adesse non differant.*

³⁸ Det fremgår af identiteten med bogstaverne *g* og *x* og forkortelserne for *et*, *-que*, *-bus* og *-us*.

³⁹ *Corpus diplomatum regni Danici. Hauniae* 1938, nr. 186; Skyum-Nielsen, *Kanslere og skrivere i Danmark 1252–1282, MS.*, s. 171.

lidt indviklet spørgsmål er rejst igen på nyt grundlag (1:I). To af forslagene må siges at have afsluttet en debat (1:II og 1:IV), mens det sidste (1:V punkt a) har ramt hovedet på sømmet – alt i alt et godt udbytte, når henses til sværhedsgraden af disse problemer.

Bogens anden del behandler strukturelle træk inden for kongedømmet. Først gennemgås konge-ideologien ud fra kongebrevenes almindelige indledningsord, de såkaldte *aren-ga'er*. Det sker som en fortsættelse af Nanna Damsholts arbejde. Dette føres videre i tid og uddybes i to henseender. Særligt brevenes bibelcitater viser sig givende i denne sammenhæng. – 2:II går ind på stats- og kongeteori hos Saxo. Resultaterne er interessante, for eksempel dette at kong Niels, noget uventet, bliver hædret som 'fædrelandets fader', *parens patriæ*. Dr. Riis formoder, at han skulle fremhæves i modsætning til sit oldebarn, prins Valdemar Knudsen. Han forsøgte at skade sit *patria* ved at rejse det ovennævnte oprør i 1192 (forf., s. 92–97). – Saxo har spor af modstandsret, som forf. fører tilbage til romerske forbilleder og ikke til middelalderlige paralleller (s. 113–14). – Sluttelig spilles der nogle nye muligheder ud med hensyn til forståelsen af Saxos værk ud fra boginddelingen. Et stærkere verdsligt-politisk islæt betones i sidestillingerne mellem oldtid og nutid. Kristi fødsel gøres således til et forspil (en *typus*) til kong Valdemar 1.s fødsel, ikke til oprettelsen af det danske ærkesæde (s. 136–50), som det tidligere er formodet. Iøvrigt er der i dette afsnit også andet af interesse for forståelsen af Saxo og hans værk.

I 2:III drages nye kilder frem, segl, mønter og kunstneriske fremstillinger, som belyser ideologien omkring kongemagten. På en af Kong Niels' mønter ses en fanelanse. Det er et sidestykke til et kejserligt symbol, hvorved kongen vil fremtræde som dennes ligemand. Fanen brugtes ved forleninger og findes på mønter til og med Valdemar 2. Palmegrenen på en af Valdemar 1.s mønter tolkes ud fra udenlandske forbilleder som korsfarernes symbol (s. 168). Det er et par af de resultater, der fremlægges. – Døbefonten fra Tryde kirke i Skåne diskuteres. Den har kunstnerisk set meget højtstående relieffer. To af disse synes at have tilknytning til det nærliggende Tommerup kloster, idet de fremstiller Skt. Fridolins legende. Han var istand til at opvække skeletter, så de kunne træde frem og vidne om deres gaver til et kloster. Forf. foreslår nu, at det tredje relief forestiller stiftelsen af Tommerup kloster. Her foretager en konge en symbolsk gestus ved hjælp af et kors over for en gejstlig med mitra på hovedet. Tryde kirkes alter indviedes 1160, og Tommerup fik rige kongelige gaver 1161. Meget synes således at passe, men dr. Riis er forsigtig og lader kun tolkningen fremstå som en mulighed.

Det påvises endvidere, at kirken i Væ rimeligvis er dekoreret med sin pragtfulde udsmykning forud for dens overgang til klosterkirke i 1170. *Te Deum laudamus* ('Vi priser dig, Gud') står malet i koret omkring hellige figurer. Dekorationen viser formentlig tilbage til Væ.s tid som kongskirke. *Te deum* brugtes i udlandet ofte som led i den politisk farvede liturgi, der bølgede omkring kongen og hans magt (s. 174). – Relieffet over kathededdøren i Ribe hører til samme kreds af ideer og medtager desuden korstogstanken. – Malerierne i Ringsted kirkes kor med fremstillinger af dronninger og konger og gravpladen over dronning Ingeborg og kong Erik 6. karakteriseres derimod som in-officielle. – Sluttelig vover forf. sig ind på det omdebatterede spørgsmål om Dannebrog's oprindelse. Han afvejer de tidligere teorier og fæster sig ved johanniterordenens tilknytning til Danmark. Når han mener, at ordenens helgen, Skt. Hans, har været Danmarks særlige skyts-helgen, mangler der kildestøtte herfor (hvad forf. selv anfører s. 186). Men en forbindelse mellem det danske korsflag og johanniterordenens korssymbol synes dog sandsynlig.⁴⁰ – Konklusionen betoner, at efterligningen af kejseren skydes til side for efterlignin-

⁴⁰ Dr. Riis sidestiller s. 186 'huspenningen' til johanniterordenen, der kendes fra 1244 og

gen af Kristus, som det ses i mission og korsfarersag. Begge dele kaster glans over kongedømmet. – Alt i alt er det arkæologiske og kunsthistoriske resultater, som kun meget få historikere kunne nå frem til. De viser spændvidden hos dr. Riis, og hans horisont. Hvad det metodiske angår, understreger han, at han bevidst undlader at søge at rekonstruere tabte herskersymboler ud fra billeder på mønter og segl m.v. (s. 151). – Enkelte tekststeder kunne dog endnu være medtaget. Således er det ikke uden interesse, at dronning Gertrud, død 1197, gav kannikerne i Lund en guldkrone. Også dronning Berengaria, død 1221, ejede en krone af guld.⁴¹

De kongelige og fyrstelige helgener er vigtige led i ideologien og behandles i II:4. Det prægtige silkesvøb fra Knud den Helliges skrin i Odense karakteriseres således: blå er en farve af høj rang og purpur selve kejserfarven i Byzans. Ørnen symboliserer den kejserlige magt. Kanoniseringen af Knud har ikke, betoner forf., skullet støtte en enkelt gren af kongeslægten, som det var tilfældet ved de andre kanoniseringer og forsøg derpå; der var fire ialt. Helgenkåringen af Knud 4. har skullet støtte den danske kongemagt som sådan, og det både indadtil og udadtil. Erik 1. er søgt kanoniseret af hans søn, Knud Lavard. Der gives i den forbindelse interessante udblik til Ungarns, Cyprens og Byzans' kirkehistorie, som dr. Riis synes at beherske på selvfølgelig måde. Ved Knud Hertug fremdrages utrykte dele af de liturgiske kilder (s. 202 n. 46). Det er uden tvivl rigtigt med Stella Maria Szacherska at gøre ham til himmelsk beskytter af den danske ekspansion i Pommern. Der fremføres en muligvis rigtig nytolkning af Sven Aggesen i dennes beskrivelse af Knuds herkomst. Sven skriver om dennes far, den netop nævnte Erik 1., at han havde et ædelbårent kuld af sønner *licet uariis hymenei successibus*. Disse ord har allerede undret den fine kender af middelalderens latin M. Cl. Gertz. Han oversatte *successus* med 'held', men dr. Riis foreslår betydningen 'barn', som er hjemlet i tidens sprog. Meningen skulle være 'omend afkom, der var forskelligt, hvad ægtesengen angår'. Sven vil da nok sige, at Erik havde både ægte og uægte børn (s. 206), en stulfærdig kritik af det søde liv, som var ført af oldefaderen til den regerende konge. – Ved kong Knud 5. lægges Anne Katrine Gade Kristensens studier til grund, hvad angår 'Knud Magnussens krønike'. – Der sluttes af med kong Erik 4., hvor der atter inddrages ikke-skriftlige kilder på en kyndig måde.

II:5 giver et rids over problemer ved kongernes tronbestigelser og deres andel i den lovgivende, udøvende og dømmende magt med tilhørende straffemuligheder. Dr. Riis har et udtømmende kendskab til kilderne, f. eks. er han bekendt med Kristoffer 1.s valgløfter og kroningsed, begge fra 1252 (s. 267 n. 46, 216 n. 7 og 263). Der fremlægges en ny tolkning af lovudkastet af 1276, der i højeste grad er værd at overveje. Herefter er tekstens *dominus* snart kongen, snart en mægtig herre i riget – hidtil har kun kongen været taget i betragtning (s. 60 og 224–25). Tolkningen medfører, at feudaliseringen træder frem i en central tekst. Det ligger i princippet på linje med Aksel E. Christensens almene vurdering.⁴²

Del III omhandler de politiske forsamlings strukturer, og først hirden. Her får dr. Riis (s. 229) 'en tolver' ved at kunne knytte Sven Aggesen direkte til John af Salisbury gennem et tekst-lån. Johns ord *in matricula curialium esse conscriptum* må være det di-

går tilbage til Valdemar 1.s tid, med peterspengene. Det støttes af, at det omkring 1322 oplyses, at ordenen i Østdanmark (i stifterne Lund og Roskilde) oppebærer 1 penning (*obulus*), hver gang Romerkirken får 2 i peterspenge, DD. 2. r. 8, nr. 385.

⁴¹ Libri memoriales capituli Lundensis, udg. ved C. Weeke. Kbh. 1884–89/1973, s. 164–65; DD. 1. r. 6. Kbh. 1979, nr. 17 (kopieret i nr. 42).

⁴² Aksel E. Christensen, En feudal periode i dansk middelalder? Scandia XVI. Lund 1944, s. 47–49 og 52–68.

rette forlæg for Svens udtryk om vederloven: *in matriculam conscripsisset* (med Absalon som grundled for det sidstnævnte udsagnsord).⁴³ I Johns kontekst er det formuleret på en drilsk og spøgefulde måde: for at opnå økonomisk gevinst kan man klistre sig op ad arrogante og mægtige mænd.⁴⁴ Man kan muligvis få et eller andet hverv. Hvis det ikke lykkes, er selv det nok at blive omtalt officielt blandt hoffolk. Omtalen alene bringer gevinst.⁴⁵ – Som ved alle vittige tekststeder er der dobbelt bund i ordene. Dr. Riis har imidlertid ved sin opdagelse en gang for alle afskaffet 'Absalons matrikel'⁴⁶ og umuliggjort enhver tanke om at forstå *matricula* som broderlisten i Kong Valdemars Jordebog. Diskussionen om tekststederne vil gå videre, omend nu på Riis' grundlag; ingen kan nægte, at hans resultater også her vil virke igangsættende. Det nyfundne parallelsted bekræfter iøvrigt på indlysende måde Aksel E. Christensens tanke om John af Salisbury som en inspirerende kraft bag ideologien i Valdemarernes tid.⁴⁷ – Apropos hilden ansættes Knud den Stores tinglid til 3.000 mand af Sven Aggesen. Dr. Riis påviser, at så stor var netop idealkongen Sauls kreds af ledsagere, og endnu en overlevering om Karl den Stores hær på 3.000 mand drages frem.

'Rigets bedste mænd' behandles i 3:II. Bisperne måtte vente til tiden ca. 1200–1233, før de blev optaget blandt rigets første mænd, *principes*, mener forf. Det er en datering, som i hvert fald er helt sikker, hvad det *formelle* angår. Under hensyn til rekrutteringen af bisperne blandt stormandssønner og kongelige favoritter allerede sidst i 1000-tallet har deres *faktiske* politiske indflydelse sikkert tidligt været af betydning. Forf. har vel ret i, at påstanden om deres formelle ophøjelse fra 1080'erne, som den fremtræder hos Saxo, kan skyldes indflydelse fra Absalons side (s. 249–51).

I 3:III er det rådet, i 3:IV danehoffet, der tages op til drøftelse. Indledningsvis refereres opfattelserne hos syv-otte tidligere forskere. Den slags referater virker omstændelige, men er udtryk for samvittighedsfuldhed. Som regel fremgår det, at det altid kan betale sig at arbejde ned i grunden, ikke blot m.h.t. kilder, men også hvad fremstillinger angår. Man lærer altid af andre, hvem det end er, er det så blot noget historiografisk. Afsnittene er hos forf. præget af eksakthed og forsigtighed, og meget nyt kan han ikke anføre, kun her og der citere nye kildesteder.⁴⁸

Det har hidtil været de strukturelle træk, som har været de bærende led. Fra nu af

⁴³ Gertz oversætter Svens ord således: '(Absalon . . .) havde faaet (den) optegnet i et kort Grundrids'. – Måske skal det under hensyn til Johns ord oversættes: 'optegnet officielt'.

⁴⁴ *Maiiores* (ikke kongen alene, som forf. siger s. 229). Denne bredere formulering passer faktisk bedre med forf.s eget syn på samfundet, jævnfør hans nytolkning af *dominus* som mægtige herrer, høvdinge og bisper.

⁴⁵ John of Salisbury, *Policraticus siue De nugis curialium et uestigiis philosophorum*, ed. Clemens C. I. Webb, II. Oxford 1909, s. 157–58, bog VII, kap. 16 med overskriften: *De amore diuitiarum et quod in eis anima non quiescit . . . Dum itaque quaestum faciat, nulla pars mundi uidetur inaccessibilis et ipsius torridae estum maior auaritiae ignis exuperat. Inde est quod: 'Hic mutat merces surgente a sole ad eum quo uespertinae tepet regio' (Horatius). 'Hic toto impetu fertur in hostem' (Vergilius). 'Concurritur; horae momento cita mors uenit aut uictoria leta' (Horatius). Alius superbis gaudet assidere liminibus ut ex familiaritate maiorum facilius ad opes quae desiderantur accedat. Si potest, uersatur in aliquo ministerio; sin autem, sufficit uel in matricula curialium esse conscriptum; sola siquidem conscriptio quaestuosa est.* – Hvad jeg anfører i anmeldelsen, er kun en refererende gengivelse, ikke en egentlig oversættelse. Ved referatet er jeg tak skyldig til lecturer H. Peter King, St. Andrews, med hvem jeg har haft en udbytterig diskussion om tekststedet.

⁴⁶ Således A. D. Jørgensen, se Tage E. Christiansen, *Isti tres fratres*. MS. s. 81.

⁴⁷ Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati*, s. 53–54.

⁴⁸ Nyt fra Saxo f. eks. s. 255, fra diplomer s. 258 n. 18 og s. 259 n. 23.

behandles de politiske institutioners funktioner og først tronbestigelserne (4:I). Der sættes spørgsmålstegn ved Abels og Mechtildes kroning i Roskilde den 1. november 1250. Lund foreslås som den nærmeste mulighed, hvad jeg kan tiltræde. Roskilde som kroningssted er ellers slået fast som en kendsgerning i »Dansk biografisk Leksikon«. ⁴⁹ Dette værk rummer dog mange løse påstande og talløse fejl, hvad middelalderbiografierne angår. En anden ny detalje er, at Kristoffer 2.s og sønnen Eriks kroning dateres til pinsen 1322 (ikke 1324 som i nævnte leksikon ⁵⁰). – Den danske ærkebisp skulle normalt foretage kroningen i sin domkirke i Lund. Det er da spændende, at dr. Riis har kunnet påvise, at litaniet (vekselbønnen) *Christus vincit* ('Kristus sejrer') allerede i 1145 indføres i Lund ved særlige højtidere, netop på de senere brugte kroningsdage. Vekslebønnen brugtes i udlandet, når en hersker blev genstand for jubel og hyldest (s. 262). Ærkebiskop Eskil har i 1145 vist stor fremsynethed. – Forf. mener (s. 267), at visse kroningsprivilegier, som jeg har konstateret for 1200-tallet, ⁵¹ muligvis kan regnes med til valgløfterne, men det er jeg ikke enig i. Erik 5. Glipping krones under særegne omstændigheder i 1259. Han er i band og kan ikke modtage nogen kroning, som er et *sacramentale*, d.v.s. en slags sakramente i anden række. Stedet er Viborg og den ledende biskop vistnok den udefra kommende Esger af Ribe, der ligesom de øvrige jyske bisper er i band. Alle disse bandsdomme er afværget ved appeller til paven, men de stammer fra den retmæssige forretter af kroningen, ærkebispens selv. Et par dage efter denne højst uregelrette ceremoni kvitterer barnekongen med et kroningsprivilegium til kannikerne i Viborg og et gavebrev til domkirken i Ribe. ⁵² Det synes klart at være takkegaver for ekstraordinære tjenester. – Tronbestigelserne i 1320 og 1326 karakteriseres godt, navnlig forskellen imellem dem. Det er nok rigtigt, at de to valgløfter, håndfæstninger, fra disse år er specielt betinget af rivaliteten om tronen: i 1320 var der hertug Erik af Sønderjylland som Kristoffers modkandidat – 1326 denne selv som den anden mulighed over for Eriks søn Valdemar. Det er denne særegne tilblivelsessituation, der gør, at håndfæstningerne efterfølges i så ringe grad, når tronkandidaterne først er tiltrådt. ⁵³ Derimod står jeg tvivlende over for forf.s tanke om seks senere hansebyers indflydelse på de to valg, en linje der trækkes op til 1370. Man kan heller ikke sige, at den i det sidstnævnte år blev anerkendt *de jure* (s. 268). Iøvrigt er kilde- og litteraturbenyttelsen atter en gang fremragende. ⁵⁴ Det må dog glæde enhver forsker, at så mange moderne udenlandske værker er opsporet og nyttiggjort i fremstillingen.

Den lovgivende, udøvende og dømmende magt er emnerne for 4:II–IV. Det fastslås med styrke, at nye regler og love formuleres og vedtages af rigets eller landsdelenes kyndige og mægtige mænd, dog undertiden efter initiativ fra kongen. M.h.t. byretterne nås der flere resultater ved en omhyggelig gennemgang af teksterne. Roskilde byret af 1268, som stadfæstes af kongen, er særlig givtig, hvad angår samspillet mellem borgere, lav, verdslige og gejstlige rådgivere for kongen samt andre fornemme (s. 275–76). Det sluttes til sidst, at kongemagten kun ved byerne synes at have haft lidt større handlefrihed i lovgivningsspørgsmål. Ellers har de styrende måttet have samarbejde med betydende

⁴⁹ DBL. I. Kbh. 1933, s. 52 (ved Ellen Jørgensen) og XV. Kbh. 1938, s. 428 (ved Kr. Erslev/Jørgen Olrik).

⁵⁰ DBL. V. Kbh. 1934, s. 236 (ved Johs. Steenstrup).

⁵¹ DD. 1. r. 6, Kbh. 1979, nr. 137.

⁵² DD. 2. r. 1, nr. 300–01; Skyum-Nielsen, Kirkekampen i Danmark 1241–1290, s. 155–59.

⁵³ Erik Arup gør håndfæstningerne til rigets skrevne forfatning og trækker en linje fra 1320 lige op til 1849! Danmarks historie 2. Kbh. 1932, s. 61.

⁵⁴ En artikel af Knud Prange, Kongevalgene i 1320 og 1326. Jyske Samlinger, Ny r. V. Aarhus 1959–61, burde dog være medtaget.

folk, de såkaldt bedste mænd, både ved rigslove og lokallove. Initiativet til vedtagelser synes kun sjældent at have stammet fra de styrende. At 'kongen giver, og landet tager ved', som det siges i forordet til Jyske Lov af 1241, må næsten stilles på hovedet for at dække datidens virkelighed! (s. 282, jf. 273).

Den udøvende magt (4:III) skildres først gennem privilegiepolitikken. *Jus* eller *justicia* ('ret' eller 'retfærdighed') forstås normalt som indkomster. I hertugdømmet Sønderjylland, hvor feudaliseringen var stærkest – samt visse andre steder⁵⁵ – omfatter disse begreber tillige udøvelsen af retshåndhævelsen. Dr. Riis finder, at de vigtigste rettigheder, som kongen disponerede over gennem privilegier, kan henføres under det mest i udlandet brugte begreb *regalia*, d.v.s. kongen eller kronen tilhørende rettigheder. I begrebsbestemmelserne fra den tyske kejsers hof i Roncaglia af 1158 er der tydelige sidestykker. Privilegierne til f. eks. de fremmede købmænd kan deles op efter de adkomster, kongen har. Under regalierne hører bestemmelsen over vrug og markeder, herunder køb og salg samt torve- og toldafgifter. Under den offentlige sikkerhed – i datidens sprog under kongens fred – hører opholdstilladelse og færdselsfrihed. Forf. betoner, at den politiske medvirken fra de såkaldt bedste mænd eller de kongelige rådgivere ofte omtales i kongebreve fra tiden 1286–1307 og i 1320'erne. Hvor det ikke sker i ellers ensartede tilfælde søger forf. undertiden lidt kunstige bortforklaringer. Spørgsmålet er, om han ikke fejlagtigt går ud fra en tankegang om, at der principielt set hersker nøjagtighed og fuldstændighed i privilegierne. Det bekræftes i hvert fald ikke af studier i teksterne som udtryk for kancelliets præstationsevne. Hastværk og skødesløshed synes at have været ret fremtrædende træk. I originale kongebreve kan ordet *rex* ('konge') mangle og årstallet være skrevet 20 år forkert. I en dobbeltudfærdigelse for Estland kan titlen *et dux Estonie* ('og hertug af Estland') mangle i det ene eksemplar, men findes i det andet, og de er endda skrevet samme dag af samme skriver!⁵⁶

Interessant er tanken om, at et privilegium med punktvisse bevillinger af den kongelige ret henad 1300 kan opfattes som et uegentligt len. Til gengæld skal modtageren, også en gejstlig person eller institution, yde tjenester af feudalagtig karakter (s. 295). Men er tankegangen holdbar? Den gængse opfattelse er, at de feudalagtige tjenester, som f. eks. ledingsydelse og transport af kongen og hans stab, påhviler landets indbyggere som undersåtlige forpligtelser. Fremfor at bevilge tilskud i form af indtægter eller jordegods giver privilegierne skattefradrag eller tjenestefrihed. Ved en vurdering af Danmark, naturligvis indbefattet Sønderjylland, som stadig mere feudaliseret (i tilslutning til Aksel E. Christensens tankegang, se herom ovenfor) er forf.s betragtningsmåde imidlertid vel værd at overveje.

Forf. søger at systematisere oplysningerne i de talrige diplomer fra tiden 1250–1320 med hensyn til de politiske organers medvirken. Er det korporationer som rigets såkaldt bedste mænd eller kongens råd eller rådgivere, der optræder? Er det modsat individuelle repræsentanter for disse korporationer, der nævnes som medvirkende eller blot som vidner?⁵⁷ Forsøget har skullet gøres. Men man kunne have ønsket en konklusion, der foruden de af forf. fremførte resultater tog mulige 'misvisninger' med i betragtning, for såvidt angår kildematerialet: hvis en tidligere tekst i større eller mindre grad kopieres af en kancellist, kan en ældre beslutningspraksis synes videreført, måske mange årtier efter at den er gået af brug. Dertil kommer (foruden skødesløshed) tilfældighedernes spil:

⁵⁵ Kendt fra privilegier for Ø kloster og Københavns kollegiatkapitel.

⁵⁶ DD. 2. r. 1, nr. 132; Corpus diplomatum regni Danici, nr. 28; DD. 2. r. 2 nr. 334. – Mere generelt herom i Skyum-Nielsen, Kanslere og skrivere i Danmark 1250–1282. MS., s. 184. – Forf. taler også selv om mangel på præcision s. 326.

⁵⁷ Og man kan tilføje: eventuelt som beseglere.

hvem var – eller er nu ved renskrivningen – til stede ved kongens hof, og hvad ved eller husker kancellisterne om beslutningsprocessen i hvert enkelt tilfælde?⁵⁸

Udredningen om kongens privilegier om helligbrøde fortjener en kommentar. Det drejer sig om arbejde på helligdage (*delictum laboris*, 'arbejdsforseelse'). Forf. henviser til et privilegium af 1268 (s. 289, jf. 290 n. 55), og det siges ganske rigtigt, at sagen henhører under kirkens område. Men så tilføjes det, at kongen har måttet have stormændenes godkendelse af denne 'grænseoverskridelse'. Bisperne af Århus og Børglum nævnes bl. a. som nærværende. Men det er ikke den rette bispemagt. Da privilegiet omhandler Lybækkerne i Skanør, hører sagen under ærkebisp. Jakob Erlandsen er imidlertid bortrejst og tager dette år til den romerske kurie.⁵⁹ Sammenhængen er nok den, at kongen har tilbyttet sig den slags sager. Det antydes af et privilegium af 1251. Dér giver Abel en lignende begunstigelse 'til alle, der besøger Skanør'.⁶⁰ Her er ingen ærkebisp (eller anden biskop) nævnt. Eksistensen af et sådant mageskifte bekræftes af Jakob Erlandsens klage fra 1257 til Kristoffer over, at hans 'ombudsmænd i Skanør . . . behandler alle åndelige sager dér og fælder domme og kendelser i dem'.⁶¹ Et mageskifte mellem biskop og konge, der tillægger denne sidste åndelige sager, foreligger for 1233 for Ribe stift.⁶²

Til slut under de politiske funktioner bliver den dømmende magt behandlet (4:IV). Her har dr. Riis friere spillerum end ved flere af de foregående afsnit, da de juridiske problemer er noget nær ubehandlet af den tidligere forskning. Kongens dømmende magt tages op, idet der skelnes mellem de ting, hvor kongen præsiderede, og rettertingene uden kongens personlige medvirken. Kongens domstol har måske allerede i 1275 været overordnet landstingene. Tidligere forskere har peget på et sikkert kildested fra 1320 som det første vidnesbyrd om instansfølgen. Retsafgørelserne ved kongen eller i hans navn vedrørte næsten altid stridigheder om jord. En delegation af hans domsmagt forekommer fra 1280'erne.

Hel eller delvis fritagelse for kongens jurisdiktion kan konstateres for en enkelt fornem person i 1320, men findes allerede fra omved 1250 for udenlandske byer. Gejstlighedens egen retshåndhævelse, det såkaldte *privilegium fori* ('domstols-privilegium'), der henlagde sager mod gejstlige til gejstlig domstol, blev bekræftet af kongens (s. 312 med n. 10). Alligevel optrådte han omkring 1300 som umiddelbar retlig værneherre for to klostre. Ved Esrum betonedes kongen i 1308, at retssager mod stiftelsen skulle føres for hans domstol, altså klare gennembrud af det nævnte privilegium for gejstlige og gejstlige institutioner.⁶³

Majestætsforbrydelsessager gennemgås, for 1100-tallet med en forsigtig og gennemtænkt brug af Saxo. En meddelelse fra 1157–58 giver muligvis et praktisk eksempel på, at kong Valdemars hird har udøvet dømmende funktioner (s. 315). Sikkert er, at de førende eller såkaldt bedste mænd tidligt havde del i domsmagten, for så vidt angår sager om majestætsforbrydelse (s. 318). I feudalsager gjaldt det samme. Forf. udskiller dog en 'privat' kongelig jurisdiktion uden fast deltagelse af de bedste mænd eller kongens rådgivere (s. 322 og 382). Om dette sidste er rigtigt, får stå hen, og forståelsen af visse eksempler kan diskuteres. Men ellers er dette afsnit et af de meget givende i bogen.

⁵⁸ I et originalbrev af 1272 er plads ladt åben for vidnets navn!! DD. 2. r. 2, nr. 175. – Om tilfældigheder se et eksempel hos forf., s. 321 ved n. 75.

⁵⁹ Skyum-Nielsen, Kirkekampen i Danmark 1241–1290, s. 259.

⁶⁰ DD. 2. r. 1, nr. 52.

⁶¹ Acta, s. 27 § 24.

⁶² DD. 1. r. 6, nr. 167.

⁶³ Jf. også Roskildebispens hævde af *privilegium fori* for Klara kloster, DD. 2. r. 6, nr. 16 af 1306.

Til allersidst behandles administrationen af Estland med henblik på at drage sammenligninger med forvaltningen af Danmark, særlig for bedre at forstå feudaliseringen her. Tidsmæssigt går dr. Riis op til 1346. Da han overalt medtager Knud 4.s fundamentale privilegium af 1085, er det godt 250 år, bogen omspænder. – Det er meget fortjenstfuldt, at det dansk-estiske stof er draget med ind. Det er altfor ofte negligeret af danske historikere, måske fordi det har krævet for meget i retning af at vide besked om indre estiske forhold og være orienteret i baltisk udenrigspolitik. Når man som undertegnede er udgiver af danske brevttekster, blandet med dansk-estiske, er man klar over, at de styrende i datidens Danmark ikke blot har måttet sysle med problemer i Lund, Odense og Ribe, men har måttet tumle med et helt andet politisk system på fremmed grund. De ledende danske har indført lybsk ret i de estiske byer og tysk feudaltret over for de estiske vasaller. Det viser, at de danske byretter og det danske feudalsystem bevidst er fastholdt af de regerende som særegne ting. Den mere specielle danske feudaliserings, der var så helt anderledes,⁶⁴ har naturligvis været fordelagtigere for centralledelsen end det magtfortærende tyske feudalsystem.

I afsnittet om Estland 1238–1346 har dr. Riis behandlet de funktionelle træk i umiddelbar fortsættelse af et rids over de strukturelle. Det virker betydeligt bedre end i de tidligere afsnit om Danmark, hvor der er en manifest adskillelse mellem strukturer og funktioner.⁶⁵ Forbindelsen mellem de estiske landsdele og Danmark har været tættere end tidligere antaget. Det samlede brevmateriale, som nu stort set er færdigt udgivet, viser dette klart nok (s. 325–29). Krise- eller overgangsåre i Danmarks historie har sat sig tydelige spor i Estlands, såsom årene 1283–84 og 1303–04. Det understreges i tilknytning til Knud Fabricius, at landsdelene betragtedes som tilhørende Danmarks rige. Vasallerne kunne derimod anse sig for 'knyttet til kronen' (*coronæ ut annexi*). De havde aflagt vasalet til kongen, men deres len var arvelige – uanset at fornyelse skulle ske ved hvert dødsfald for lensherren, oftest også ved en vasals død.

Institutioner som de såkaldt bedste mænd og det kongelige råd træder kun svagt frem på lovgivningssiden før 1300 (s. 325–26 og 335); men her kan uregelmæssigheder i kancelliskrivelserne måske spille lidt ind. På den udøvende magt havde de lokale instanser som kongelige rådgivere og vasaller tidligt stor indflydelse. Den kongeløse tid 1332–40 lader den stige til uanede højder: de havde vistnok tidvis slottene i deres varetægt og dermed den faktiske militære magt i landet. Den dømmende magt gik efter princippet 'dom gennem ligemand' i feudale sager o.s.v.

Den foreliggende bog er sen at læse. Men den giver udbytte til den, der forsker i Saxo, i Sven Aggesen og i lovudkast og brevttekster fra disse århundreder. Nu er endelig den bog kommet, som med fuld beherskelse af kildematerialet og med overlegent kendskab til den udenlandske litteratur, og samtidig med en respektfuld holdning til de mange forgængere, skildrer statsteori og ideologi omkring kongemagten og centrale politiske organer som hirden, de bedste mænd, rådet og danchoffet. Den berører tillige privilegiepolitik, feudaliserings og meget mere. – Bogen bringer nyt i flere henseender, som det klart og konkret kan påvises. Den har i udtalt grad nyhedsværdi. At den tillige har fejl-vurderinger og ting, der kan diskuteres og vil blive diskuteret, har jeg påpeget ovenfor. Måske er dens største svaghed, at den ikke foreligger på dansk. Vi trænger på mange, mange punkter til den inspiration, der kan udgå fra den.

Niels Skyum-Nielsen

⁶⁴ Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave*, s. 314–16.

⁶⁵ Allerede påpeget i en opposition *ex auditorio* af professor, dr. phil. E. Ladewig Petersen.